

Berättelsen om Artos bokförlag.

Som nyvigd präst hade jag fått min första tjänst i Storuman, Stensele församling. I februari 1978 besökte jag som av en händelse det nyöppnade reklamtryckeriet i ett före detta kapell som låg vid Blå vägen i Storuman. Det var byggt på 1940-talet som ett bönhus för EFS. Kapellet kom senare i församlingens ägo och nu hade en ung reklamtryckare från Slussfors, Allan Andersson, hyrt det. Sedan vi bekantat oss med varandra intresserade jag mig för den lilla offsetpressen som stod mitt i rummet och sa: "Kan man trycka böcker på den här?" "Jovisst", svarade Allan och berättade i korta ordalag hur det skulle kunna gå till. "Då ska vi göra det", sa jag. Att orden föll på detta sätt har Allan och jag bekräftat för varandra. I december 2021 ringde jag till Allan för första gången på många år eftersom jag just fått uppdraget att skriva dessa rader. Våra minnesbilder stämde helt överens.

Den bok jag hade i åtanke var skomakaren Hjalmar Ekströms självavårdande brev: *Den fördolda verkstaden*. Det exemplar jag hade var en kopia av en bok tryckt i Helsingborg 1963. Efter kontakters kontakter fick jag tag på utgivaren: en äldre dam, Ulrika Ljungman, som bodde i Helsingborg. Vi blev på kort tid förtrogna och hon gav mig tillåtelse att trycka en ny upplaga och kunde också förse mig med ett oanvänt exemplar av boken. Att det skulle kosta en slant med papper och tryck var inte några problem, jag hade ärvt en summa pengar efter min far som dog 1974.

Varför Hjalmar Ekström, och varför fler böcker om kristen mystik alldeles i början av förlagets historia? Saken var den att jag hösten 1973 skrev en studieplan till den första studiecirkeln om kristen mystik i Sveriges Kyrkliga Studieförbunds regi i Svenska kyrkan. Jag var då 24 år gammal och arbetade sedan några månader som församlingsassistent i Skellefteå Sankt Olov församling. Studiecirkeln bestod av två kvinnliga diakoner i församlingen och några äldre gymnasieelever från Kyrkans ungdom. Vi hade tolv samlingar under hösten/vintern, studiebok var *Vägen till kontemplation* av Thomas Merton och vid tre av sammankomsterna hade vi fackmannamedverkan. Det var prästen Hans Öman, stiftsadjunkten Owe Wikström och domkyrkokaplanen Martin Lönnebo. I och med arbetet med studieplanen läste jag förstås snart sagt allt som fanns på svenska om kristen mystik. Det kan låta som mycket men det var det inte alls. Kristen mystik var för de flesta ett okänt

ämne och inte många skrifter och böcker fanns att tillgå. Dessutom citerade de olika författarna andra mystiker och det inre livets mästare så ganska snabbt fick man en inblick i vad som var skrivet på svenska och vad som fanns översatt. Jag återkommer längre fram till den litteraturen i den här berättelsen.

Någon gång under hösten 1973 kopierade jag *Den fördolda verkstaden* på pastorsexpeditionen i Sankt Olov och tejpade ihop bladen till ett slags dragspel (detta skedde tillsammans med Owe Wikström som råkade vara på pastorsexpeditionen). "Dragspelet" kunde citeras i bokcirkeln men inte lånas ut som den övriga referenslitteraturen.

Varifrån kom intresset för denna typ av litteratur? Jag kan inte finna någon annan förklaring än att det här var en tid då världen öppnade sig. Jag kom ner till Uppsala för att läsa teologi just när Kyrkornas världsråd hade sitt stora ekumeniska möte där sommaren 1968. Inte så få teologie studenter värmdes då av den uppblussande politiska elden men jag lämnades oberörd. Men jag kommer ihåg att min lilla EFS-värld vidgades avsevärt de första terminerna på den teologiska institutionen. Efter ett par år av typiskt studentliv med mycket "vin och sång" gick vägen tillbaka till fadershuset. Utanför de akademiska studierna minns jag då särskilt mötet med Franciskus av Assisi och Thomas a Kempis *Om Kristi efterföljelse*. Skillnaden mellan den "kyliga" akademiska läsningen av teologi och "värmens" vid läsningen av biografier om levande kristna och de som berättade om erfarenheten av gudsnärvaro verkade oöverstiglig. Den skillnaden bestod under hela min studietid och gör så än i dag. Jag ser i min bokhylla att jag redan 1970 började prenumerera på tidskriften Karmel och hade kommit över exemplar av Ortodox kyrkotidning. Låt mig också nämna den inspiration jag fick av Olov Hartman under en kurs om "det inre livet" 1972 på Svenska kyrkans lekmannaskola i Sigtuna. Jag vet också att jag i det sammanhanget köpte – och läste – *Bestigningen av berget Karmel* av Johannes av Korset, 342 sidor tät maskinskriven text, kopierad och limbunden i ett militärgrått band. Någonting i den, ganska ofta tråga texten, måste ha värmt.

Ett skarpt minne: Det var tradition att de kristna förlagen en dag per år presenterade sig och sin utgivning för prästkandidater och även för oss på församlingsassistentutbildningen. Som förlagsredaktör på Verbum arbetade då Jan Arvid Hellström, sedermera biskop i Växjö.

Eftersom jag redan hade ett brinnande intresse för böcker kom jag ihåg att jag var tagen av Jan Arvids lysande presentation men framför allt var jag grön av avund, han fick alltså *arbeta* med teologiska böcker. Vi kom ett tiotal år senare att ha ganska mycket med varandra att göra.

*

Innan jag återvänder till kapellet vid Blå vägen i Storuman och den första boken som bar Artos förlagsnamn, måste jag få säga något kort om min bakgrund. Jag är född och uppvuxen i Boden dit mamma och pappa kom under kriget och sedan blev kvar. De kom båda från byar utanför Piteå och var sedan ungdomen aktiva i EFS. Svenska kyrkan och EFS var vår självklara livsmiljö och vi barn gick i söndagsskolan och olika barngrupper fram till juniorerna i högstadiet. Under gymnasiet blev KGF av stor betydelse. På ett KGF-läger på Munkvikens lägergård träffade jag Inger 1967, mitt livs gåva, och 1971 gifte vi oss. Jag började läsa teologi 1968 och ganska snart också filosofi och sociologi, tog fil kand examen 1972 och teol kand först 1977. Under läsåret 1972–1973 gick jag utbildning till församlingsassistent och fick alltså arbete i Skellefteå Sankt Olovs församling sommaren 1973.

I januari 1975 flyttade vi åter till Uppsala, jag hade inkallats till vapenfri tjänst och sent på hösten det året läste jag tillsammans med Inger arabiska och franska för att med då tre barn sändas till Bizerte i Tunisien, i juni 1976, i Kvinnliga Missionsarbetares regi. Det blev inget lyckat missionsprojekt och varade bara i knappt fyra månader. Men jag fick där och då en kallelse till prästämbetet, och där hade Matteusevangeliet 13:52 en avgörande betydelse. *Då sade han till dem: "Så är nu var skriftlärd, som har blivit en lärjunge för himmelriket, lik en husbonde som ur sitt förråd bär fram nytt och gammalt."*

Hösten 1976 läste jag färdigt teologin och våren 1977 fullgjorde jag den praktiska prästutbildningen. Prästvigningen skedde i Luleå domkyrka den 5 juni 1977 av biskop Stig Hellsten, med, som sagt, stationering i Storumans samhälle, Stensele församling i Lappland. Under åren januari 1975 till prästvigningen var jag sporadisk medlem av ett högre seminarium i patristik, lett av Lars Thunberg. Kontakten med kyrkofäderna och Alf Härdelins översättningar av texter från tidig- och högmedeltid var betydelsefull. Så var också mötet

med den ryska teologin från Paris. Jag läste Losskys *The Mystical Theology of the Eastern Church* i oktober 1977 på en resa i Grekland tillsammans med Ingers familj. Jag var hänförd.

*

Åter till kapellet vid Blå vägen och förlagets start. Allan Andersson hade startat en reklamtidning och i pauserna i tryckningen av den kunde vi så börja montering av sidorna i den oanvända tryckta boken för att göra plåtar som sedan fästes i offsetpressen.¹ Därefter skedde själva tryckningen av de blad som skulle limmas ihop till en ny bok. Vi tryckte på A4 papper, två sidor på var sida, fyra sidor per ark. Sedan skulle pappersbunten, upplagan var förmodligen tvåhundra exemplar, in i en vikmaskin. De många buntarna, 27 stycken, körde jag sedan hem till oss när allt var tryckt. En kväll när barnen somnat lade Inger och jag buntarna runt om i köket och började plocka. Vi har ett vagt minne om att det gick ganska fort och lätt. Några kvällar senare var det dags att använda den enkla apparat som vi fått låna till limningen av de färdiplockade arken. Ännu någon kväll senare var det dags att limma på omslaget.² Resultatet måste nog anses som en av de fulaste böcker som sett dagens ljus.

En rolig sak under förlagets första tid var att min systers man, Sigfrid Fredestad ville vara med i bokverksamheten. Sigfrid var prästson men redan i unga år starkt lutad åt det katolska. Han ville ge ut katolsk litteratur hemifrån Uppsala där familjen bodde. På något sätt skulle vi säkert kunna arbeta tillsammans. Detta visade sig vara viktigt. Den otroligt enkla (och fula) bok vi åstadkommit i Storuman lyckades vi visserligen sälja i kanske hundra exemplar³ men vi förstod snart att boken måste tryckas på ett boktryckeri, och det ordnade Sigfrid i Uppsala. Sigfrid hade också den första kontakten med ISBN-centralen på Kungliga biblioteket. På hösten 1978 kom så en ny klarblå upplaga av *Den fördolda verkstaden*. Nästan samtidigt hade jag bett Sigfrid att också lämna in originalen till Fénelons *Kristliga råd och betraktelser*, och den trycktes som nr 0 i den serie av ISBN-nummer vi fått av KB. Efter detta kom utgivningarna sakta i gång. Konstigt nog har jag inga anteckningar om hur vi sålde

¹ I min *Kyrkliga fickkalendern 1978* står på dagen den 21 februari skrivet: Trycka bok.

² I kalendern står den 4:e mars skrivet: Göra boken färdig.

³ Under sommaren besökte jag några bokhandlare i Stockholm och Uppsala och visade fram alstret från Storuman. Jag sågs nog som en helig dåre i min entusiasm.

böckerna och faktiskt inga minnen heller. Glädjen över att tillhandahålla bra litteratur verkar de första åren ha varit helt avgörande. Sigfrid gav ut en ny upplaga av Thomas Merton *Vägen till kontemplation* och *Någon till ära* av Sten Söderberg. Jag fortsatte med Mäster Eckeharts *Kvällssamtal* och Tersteegens *En själasörjares brev*, nu med nytt förord av Martin Lönnebo.⁴ Sigfrid och Maria flyttade till Vejbystrand men vi fortsatte vår samverkan. Jag gav ut det jag ville och Sigfrid det han ville, bland annat Thomas Merton: *Bröd i ödemarken* 1981, allt med ömsesidig hjälp av varandra. Först 1982 började Sigfrid ge ut böcker under eget förlagsnamn Catholica.

Naturligtvis berättade jag för min kyrkoherde Helge Norgren att jag som hobby hade börjat ge ut böcker. Det tyckte han var alldeles utmärkt. Präster hade på den tiden helt oreglerad arbetstid, alltså egentligen ingen skillnad på arbetstid och ledig tid. Vi var alltid i tjänst men räknade aldrig timmar. Vi skulle sköta förrättningarna, symötena, sjukbesöken, konfirmanderna, ungdomarna och naturligtvis gudstjänstlivet. Jag hade ingen "arbetsplats" utan ett skrivbord hemma. Jag ser i fickkalendern att från januari 1978 tjänstgjorde jag varenda söndag fram till midsommar då det är blankt i kalendern. Så gjorde nog alla präster på landsbygden på den tiden. En dag i slutet av 1979 hörde biskop Stig av sig och frågade om jag skulle kunna ge ut ett föredrag som han hade hört några månader tidigare på en ekumenisk konferens på Kreta. Han hade lyssnat till en Arkimandrit Kallistos Ware. Biskop Stig skulle ordna med en god översättare. På våren 1980 gav vi så ut det tunna men ack så innehållsrika häftet: *Den helige Ande i den kristnes personliga liv*. Det här var betydelsefullt. Som sagts tidigare, hade jag gripits starkt av den ortodoxa fromheten, både i mötet med asketiska munkar och den ortodoxa teologin som i så hög grad var byggd på kyrkofädernas texter. Förlagets namn *Artos* var rätt, det var *bröd* som mättar som skulle ges ut på det här förlaget.

Naturligtvis måste kvitton in och ut sparas och redovisas. Jag lämnade bort allt till en i bokföring kunnig bekant i församlingen. Likafullt frågade skattemyndigheten efter något år hur det var möjligt att åter och åter trycka nya böcker och redovisa så lite intäkter. Vad var meningen med företaget rent ekonomiskt? Det var inte lätt att svara på, det var ju så roligt.

⁴ Jag kände Martin sedan några år. Under studietiden i Uppsala arbetade jag återkommande som extra vaktmästare i Domkyrkan där Martin var Domkyrkokaplan.

Men efter något år vände det och sedan dess har företaget gått med en liten men dock vinst varje år. Kom ihåg att vi var totalt okunniga om förlagsverksamhet och fick lära oss steg för steg. Ännu ett minne: Om försäljningsstrategi var något jag inte ägnade uppmärksamhet åt så var marknadsföringen än mindre uppmärksam. Jag hade nog den idén att om en kristen människa inte läste Artos böcker så fick hon skylla sig själv.

Vid sidan av utgivningen 1981 av en bok om broder Charles de Foucault⁵, och de Voragines *Helgonlegender*, är utgivningen av *Ökenfädernas tänkespråk* 1982 en veritabel händelse för förlaget. Jag har skrivit om den i annat sammanhang⁶ och citerar:

Redan på tidigt 1970-tal hade jag uppmärksammat Ortodox Kyrkotidning som utgavs av Wolmar Holmström från Töre i Norrbotten. Det som grep mig i den var några återkommande små tänkespråk kallade "Pärlor från öknen". 1980, då förlaget alltså funnits något år, återkom tankarna på dessa Pärlor från öknen. Genom Wolmar fick jag reda på att det var en Birgit Lindqvist i Knivsta som hade översatt dem från engelskan. De var ursprungligen skrivna på grekiska. Jag kontaktade Birgit och frågade om hon var villig att sammanställa en bok med dessa Pärlor från öknen. Samtidigt köpte jag två engelska samlingar av *Sayings of the Desert Fathers*.⁷ Nu skulle ju detta bli en sekundäröversättning så jag beställde också en fransk översättning från Bibliothèque National i Paris⁸ för att kolla översättningarna. En av mina konfirmanders mamma arbetade på det lilla biblioteket i Storuman. Hon ringde en dag och sa: Nu har rälsbussen kommit och du kan komma och hämta din bok från Paris. När jag läste både den engelska och den franska upplagan förstod jag att detta måste översättas från grekiskan. Någon tipsade mig på Per Beskow, som jag inte kände, men vilkens namn jag hört. Per hade möjlighet och ville gärna göra detta och det arbete som Birgit redan gjort kom till stor hjälp. Vi hade kontakt under vägen och efter ett drygt halvår ringer Per och säger att han har lagt manuset på brevlådan. Samma (!) eftermiddag ringer prästen Per Mases till mig i Storuman. Jag hade hört talas om honom men vi hade inte träffats. Han berättade att han var föreståndare på Sankt Davidsgården i Rättvik. Han ville tala med mig om några underbara texter som de i Rättvik hade uppmärksamats på av en tillfälligt där boende grek vid namn Eusebios Wittis.

⁵ Helgonförklaras 15 maj 2022. Boken heter: *Texter, meditationer och brev* och finns i lager ännu.

⁶ Föredrag i Lund 15 maj 2015 och texten publicerad i SPT 2016

⁷ Waddell, Helen: *The Desert Fathers*. Constable & co Ltd (1946), och Sister Benedicta Ward, *The Wisdom of the Desert fathers* (anonymus series) SGL Press (1975).

⁸ Jean-Claude Guy, *Paroles des anciens: Apophtegmes des pères du désert*, (jag har tyvärr inte årtal på den tryckning jag läste).

/ ... /

Så frågade Per Mases mig: Har du hört talas om något som heter Ökenfäderna och deras tänkespråk? Synnerligen häpen berättade jag som det var, att den första översättningen från grundtexten av dessa nu var gjord och att den var på väg till mig denna dag! Häpenheten var naturligtvis lika stor hos Per. Det hela resulterade i att Eusebios Wittis skrev en inledning till Per Beskows översättning av *Ökenfädernas tänkespråk*. Han undertecknade den med namnet Helladius Siljanus, greken från Siljan.

Hur skall man förstå en sådan enastående samtidighet? Carl Gustav Jung kallar det för en *ickekausal synkronicitet*. Saker sker samtidigt men utan synlig gemensam orsak. Som naturvetenskapligt orienterad fann jag en rimlig förklaring. Svampens mycel finns i jorden överallt, alltid. Vid rätt värme och fuktighet ploppar svamparna upp överallt, självklart utan att "veta om" varandra. Här i Sverige hade längtan efter djup andlig visdom legat latent i vårt folk i tusen år och vid rätt andlig torka uppstår längtan efter den hos en präst i Storuman samtidigt som gårdsfolket på Sankt Davidsgården är mogna att ta emot den.

Det visade sig att tiden var mogen för många fler att ta emot denna fasta föda. *Ökenfädernas tänkespråk* blev avgörande för många, många personer. Jag har inte här möjlighet att berätta utförligt om detta förunderliga mottagande utan vill bara påminna om att Gunnel Vallquist skrev en Understreckare om Ökenfäderna och tänkespråken i SvD den 3 jan 1983.

Från och med den här tiden blir nya kontakter allt mer betydelsefulla för förlagets växt och verksamhet. Och de blir många. Viktigt blev mötet med Tryggve och Gunnel Lundén. Tryggve hade skrivit en stor bok om *Sveriges missionärer, helgon och kyrkogrundare* som vi arbetade med under 1982 (utg 1983). Tryggve översatte också *Molnet* (utg 1983), en av den engelska medeltidens viktigaste böcker, och Henric Suso *Den eviga vishetens ur*. Lite längre fram skrev Gunnel en bok om *Tryggve* som fick medial uppmärksamhet. Den förtroliga relationen med Ulrika Ljungman fortsatte och hon översatte Madame Guyon och skrev en bok om Ekström och Flodbergskretsen, *Gud – och intet mer* 1984 och om Padre Pio samma år.⁹ Kontakten med Samuel Rubenson betydde mycket för kommande år och han skrev sin *Det odelade hjärtat, en studie i ökenfädernas vishet* 1984. Per Beskow kom från och med nu att bli den i

⁹ Utgivningen skedde efter ett underbart brev och sedan också en summa pengar till utgivningen av en Vera Cedheim. För att få tillstånd till användandet av bilder och välsignelse över utgivningen besökte vår familj försommaren 1983 San Giovanni Rotondo i södra Italien där Padre Pio levte.

särklass viktigaste medarbetaren i förlaget och flera översättningar av texter från kyrkofäderna började planeras genom Pers stora kontaktnät. Här i början måste också nämnas Sten Hidal vilkens översättningar av Efraim Syriern och Gregorios av Nyssa inleddes. Men den viktigaste när det gäller översättningar av kyrkofäderna blev Olof Andrén som översatte ett tjugotal titlar och avslutade sin gärning för Artos 2019 vid 101 års ålder med en översättning av Augustinus *Enchiridion*. Utgivningen av mystik fortsatte med Johann Arndts *Om den inre människan* 1984, *En ädel liten bok* kom ut 1985 liksom nyutgivningen av Bertil Brismans två volymer med Mäster Eckeharts texter.

1984 flyttade familjen till Skellefteå och jag bad om tjänstledigt från komministraturen i Stensele församling. Under några år arbetade jag deltid i Luleå stift med olika uppdrag men min huvudsakliga uppgift (och försörjningen) låg i förlaget. Samma år ville jag samla lite läsefrukter från det inre livets mästare och satte så samman *Den underbara vägen, en bok om det inre livet med Gud* 1985.¹⁰ Poängen var att visa att när det gäller det inre livet med Gud uttrycker personer från de olika kyrkliga traditionerna en häpnadsväckande samstämmighet. Vid sidan av ett nytryck av Undsets *Katarina av Siena* och Jørgensens *Frans av Assisi* började ett nytt storverk genom utgivningen av Luthers *Kyrkopostilla*. Jag kontaktade ett femtontal prästkollegor och frågade om de ville göra en språklig revidering av en eller ett par predikningar ur Luthers *Kyrkopostilla*. Vi skulle använda oss av en översättning från 1911 utgiven på EFS förlag. Det blev ett hästarbete men 1987 trycktes de två banden. (Än en gång, stort tack till er kollegor och vänner som hjälpte till med detta arbete.)

Från och med de här åren, 1985 och framåt har två yttre saker haft avgörande betydelse för förlaget: Det ena är upptäckten att det finns fonder som stöder bokutgivning, det andra är datoriseringen. Jag köpte min första Apple Mac 1985. När det gäller fonder är naturligtvis Samfundet Pro Fide et Christianismo, och dess kyrkoherde Nils Henrikssons stiftelse, den klart viktigaste. Men nämnas måste också den katolska Birgittaföreningen och den ortodoxa Vera Sagers stiftelse, tillsammans med Ohlssons stiftelser i Lund, plus många andra och sist

¹⁰ Den har nu kommit i sin 5:e upplaga 2017. 1994 ville förlagschefen på Libris, Björn Ingvar Olsson, låta trycka den och sedan den omtrycktes där kom den åter till Artos och gavs ut som pocket 2006 och inbunden 2017. Den bör vara såld i minst 7000 exemplar.

men inte minst Statens kulturråd. Eftersom försäljningen av teologisk och ”uppbygglig litteratur” succesivt minskat under de senaste fyra decennierna, är utgivningen av den här typen av litteratur nu helt beroende av tryckningsbidrag. Men det hade inte räckt med bidrag om inte också sättet att producera böcker hade genomgått en sådan teknisk förändring att det blivit, om inte billigare, så i alla fall mycket enklare att framställa en bok. Genom datorernas alltmer förfinade layoutprogram och tryckteknikens utveckling är sättet att arbeta med att producera en bok helt annorlunda än för fyrtio år sedan.

Ännu en anekdot: en söndag eftermiddag kring 1986 ligger jag i hörnsoffan för att lyssna på ett favoritprogram i radion, *Värt att veta* med redaktören Gunvor Blomquist. Ett av föredragen hålls av docenten i slaviska språk Per-Arne Bodin och handlar om "Den helige dåren i rysk tradition". Föredraget är lysande! På måndag morgon lyckas jag få kontakt med Gunvor Blomquist och få adressen till denne Per-Arne Bodin. Det blev en lång och underbar historia¹¹ fram till denna dag och kan kort beskrivas med att vi gav ut *Världen som ikon: åtta föredrag om den ryskortodoxa andliga traditionen* 1987 och sedan år efter år nya böcker av Per-Arne, nio titlar. När detta skrivs i januari 2022 håller vi på att lägga sista handen vid hans senaste bok, *Rysk kultur i tusen år* som ska komma ut i mars.

Under de närmaste åren som följer ökas utgivningen avsevärt. Inom mystiken utkommer Julian av Norwich, en ny brevsamling av Ekström, *Andliga strömmar* av Madame Gyuon, Richard Rolle, John Woolman, William Law med flera. När det gäller kyrkofäderna utkommer Ambrosius av Milano, Athanasios *Antonios liv*, Kyrillos av Jerusalems *Katekeser*, Johannes Chrysostomos och framför allt *Augustinus bekännelser* översatt av Bengt Ellenberger.¹² Och så förstås Ezra Grebmedhins stora bok *Arvet från kyrkofäderna*. Och vi får inte glömma den underbara Romanos *Julhymn*.

På den östliga fronten utkom böcker av Berdjajev, Sjestov, Zernov, Solovjev. På den lutherska *Huspostillan*, *Förklaringar över Bergspredikan* och Johan Gerhardt och Johann

¹¹ 1989 inbjöd Per-Arne ett tjugotal kulturpersoner från Norden till en makalös resa i östra Ryssland. Jag fick förmånen att följa med.

¹² Bengts översättning av *Bekännelserna* är ett storverk, Han översatte också nämnda, Rolle, Law, Newmans *Apologia* och sedan även Augustinus *Guds stad* och texter i serien Svenskt Patristiskt Bibliotek.

Arndt. Nu började böcker om de/det vi gett ut att skrivas: Christian Braw om Augustinus, Gösta Hallonsten om den ortodoxa kyrkan, Leif Grane om Luther, *Evangelium för folket*. Men det började också sändas in manus som låg utanför mina vanliga preferenser. Några passerade nålsögat.

Innan jag går vidare med litteraturen, något litet om det praktiska på förlaget och livet där hemma. Förlaget drivs från och med 1988 från kontoret i vardagsrummet på Kyrkstadsvägen 6, en centralt belägen villa i Skellefteå. Det stora boklagret med alla pallarna finns i en industrilokal någon kilometer bort. Böcker fraktas hem från boklagret, och bärs ner i källaren där det finns ett handlager med alla titlar och material för att göra paket och brevfrösendelser. Vid klockan 16 varje dag gör jag fakturor och går ner i källaren och packar dagens försäljning och åker sedan till posten. Det blir många vändor ut till boklagret och mycket bärande av kartonger, ner och upp från källaren, fem dagar i veckan. Till varje titel som skulle ges ut behövdes korrespondens: brev, telefon och fax till författare, översättare, tryckerier, bokhandel. Ännu hade inte e-posten kommit. Reste vi iväg några dagar var brevlådan full när vi kom hem. Jag blev känd för att skriva korta brev och alltid svara i telefon.

Vi har sex barn som vid den här tiden är 17, 16, 13, 10, 6 och 3 år, tre pojkar och tre flickor. Inger studerar ännu ett år men arbetar från 1990 som gymnasielärare ett par hundra meter hemifrån. Jag är hemma jämt utom när jag har uppdrag åt stiftet, det är dock sällan. När barnen kommer hem från skolan eller dagis ligger jag i soffan bakom en manusbunt eller sitter i telefon. De har under åren sett förlagsverksamheten inuti och utanpå. De äldre hjälper till, senare självklart de yngre, (sparsamt avlönade) med reklam och att bära kartonger, och de gillar förlaget, kallar det för "farbror Artos". Det är mycket arbete, ljuset brinner i båda ändarna.

*

En kris låg i vardande. Jag är präst i Svenska kyrkan men har inte längre tjänst i en församling. Samtidigt känner jag ett kall för böckerna och tycker att det är allt mindre roligt att åka till Tornedalen och hålla föredrag om kommande 400-årsminne av Uppsala möte

1593 eller sitta på sammanträden på stiftet. Sedan några år har jag en andlig samtalsperson, en katolsk munk, som starkt avråder från att lämna prästämbetet. Efter ett samtal med biskop Gunnar Weman,¹³ tidigt 1993, känner jag att jag har biskopens välsignelse att på heltid "förvalta Guds ord" genom förlaget.

Vid den här tiden skojar jag när någon närmar sig med ett manus: "För att ges ut på Artos bör man ha varit död i minst 400 år, helst längre, dock med undantag." Ett viktigt exempel blev Magnus Malm. Under några år och framåt ger Artos ut ett tiotal titlar, och han blir den av förlagets författare som säljer bäst. Kanske sålde vi elva tusen exemplar av hans *I lammets tecken*. I samma veva utkommer ännu en högst levande författare, Peter Halldorf, med sin banbrytande bok *Jungfrumark, en modern pilgrims färd mot sina rötter* (utgiven tillsammans med Nytt liv). Både Magnus och Peter blir några av förlagets viktigaste ambassadörer. Vi kommer genom åren att samarbeta på flera olika sätt.

Åren 1993–2000 – allt fortsätter på inslagen väg. När det gäller nytryck kan nämnas fyra volymer av Simone Weil; från den tidiga kyrkan: Eusebios *Kyrkohistoria*, Irenaeus *Bevis för den apostoliska förkunnelsen*, Basileios *Hexaameron*, Augustinus *Guds stad*, Palladios *Ökenfäderna*, Gregorios av Nyssa *Makrinus liv*; från den ortodoxa traditionen Florenskij, Motjuls kij, Meyendorff, Schmemmann, Uspenskij, Colliander och den av mig mest värderade: Vladimir Lossky *Östkyrkans mystiska teologi*.

Några viktiga nya bekantskaper: Gunborg von Schantz, ortodox, som översatte *Den helige Starets Siluan* och senare två andra titlar av Sofrony och Wares stora *Den ortodoxa kyrkan*. Gunborg blev en nära vän till Inger och mig och vi besökte varandra många gånger fram till Gunborgs död 2018. Anders Piltz var jag bekant med sedan tidigare och han låter mig arbeta med och trycka hans underbara predikningar i *Som regnet och snön* och det blir med åren många fler böcker av Anders. Två titlar av cirka hundra den här perioden förtjänar att uppmärksammas: *Tidegård, dagliga böner ur Bibeln* som Peter Halldorf och jag sammanställde. Det är den bok som tryckts i flest exemplar på förlaget. Den andra boken jag vill uppmärksamma är band 1 av *Svenskt Patristiskt Bibliotek, gudstjänstliv och kyrkoliv*. En

¹³ Den tillgivna relationen med Gunnar har fortsatt till denna dag och vi har givit ut flera böcker av honom.

planerad serie om 10 volymer som tematiskt skulle presentera viktiga texter från den tidiga kyrkan. Samuel Rubenson måste här nämnas igen. Band åtta planeras utkomma hösten 2022.

Allt fler samtida teologer utkom på Artos: den flitige och mångkunnige Christian Braw är nämnd, Owe Wikström,¹⁴ Carl-Axel Aurelius, norrmannen Notto Thelle, sr Veronica, Martin Lönnebo, Alf Härdelin, Per Mases, Antoon Geels, Carl Henrik Martling, Wilfrid Stinissen,¹⁵ Torsten Kälvemark¹⁶ med flera. Några avhandlingförfattare börjar höra av sig och inom några år blir de allt vanligare.

Innan vi kikar vidare på förlagets utveckling låt mig säga några ord om andra förlag som gav ut andlig och teologisk litteratur, jag tänker på Pro Veritate, Libris, Åsak och Verbum. Min svåger Sigfrids Catholica och det katolska stiftets Veritas upplevdes aldrig som konkurrenter, inte heller Verbum, de var så stora och uppträdde som en vänlig morbror som klappar syskonbarnet Artos på huvudet och önskar lycka till. Något annat var det med den mycket duglige Björn Sahlin som väl började sin förlagsbana på Propius förlag och sedan 1983 startade sitt eget förlag Åsak. Björn gav bland annat ut mystik och litteratur från den östliga traditionen. Han hade starka sponsorer och gav under några år ut böcker som helt klart låg nära Artos utgivning. Men egentligen var det Libris i Örebro som var vår främsta konkurrent och samtidigt vår viktigaste vän i förlagsbranschen. Jag uppskattade verkligen förlagschefen Björn Ingvar Olsson och den gemenskap och samarbetet som vi fick tillsammans. En speciellt viktig person för mig och förlaget är mötet med Brutus Östling.¹⁷ Vi träffades på Bokmässan i Göteborg och kom omedelbart att bli förtrogna och efter några år delade vi monter på bokmässan och har så gjort till denna dag. Jag kan inte överskatta hur mycket Brutus har lärt mig om förlagsverksamhet.

Här måste också nämnas kontakterna med bokhandeln och då framför allt de trogna arbetarna i den kristna bokhandelns vingård. Under många år samarbetade vi inte bara

¹⁴ Owe och jag har känt varandra sen barnsben, våra föräldrar umgicks.

¹⁵ Br Wilfrid var av avsevärd betydelse för förlaget och mig under många år.

¹⁶ Torsten var min rådgivare för all litteratur från öst, och en vän.

¹⁷ Brutus Östlings bokförlag Symposion gav ut filosofi, sociologi, biografier, klassiker i en strid ström tills Brutus kring 2005 började som naturfotograf och han anses nog nu vara en av samtidens främsta.

genom att de sålde våra böcker i sin bokhandel utan också när det var stora konferenser eller när våra författare reste runt och hade bokpresentationer. Särskilt vill jag nämna min mångåriga vän Henric Bergner på Din bok i Umeå. Även i mötet med bokhandlarna blev förlagskunskapen avsevärt djupare.

Vad är Norma i Artos & Norma bokförlag AB? Någon gång kring 1995 träffade jag boktryckaren och hedersmannen¹⁸ Åke Svensson från Borås. Åke hade ägt ett stort tryckeri men också som en hobby drivit förlaget Norma med utgivning av musikkultur, antikstudier, lokalhistoria, teologi med mera. Vi hade nog vetat om varandra och kom därför snabbt att få förtroende. Det formaliserade sig till att vi skakade hand och Artos köpte hela Norma för ett bra pris. Tio pallar med böcker från Normas utgivning kom till Skellefteå. Vi sålde sakta ut Normas lager och bestämde att från 1997 på Norma börja ge ut facklitteratur inom historia, filosofi, litteratur, idéhistoria, lite av varje¹⁹. Artos gav ut den konfessionella litteraturen och Norma den icke-konfessionella men det blev ofta flytande gränser. Fram till i dag har på Norma utgivits drygt 130 titlar och faktiskt icke så få om just musik.

Jag har ovan ägnat mer utrymme åt titlar och författare än vad som hädanefters kommer att ske i den här berättelsen. Det går inte att rada upp författarnamn och titel på drygt ett tusen titlar från år 2000 till dags dato. När man ser igenom utgivningen ser man att inget nytt av betydelse har hänt. Ärendet, kallet, uppdraget är detsamma, *semper idem*. Vad jag kan se är att det blir mer akademisk teologi, avhandlingar, läroböcker, vetenskapliga serier av typ BTP (Bibliotheca Theologiae Practicae), praktiska böcker för Svenska kyrkans gudstjänst, fler samtida författare och det som kallas ”uppdragsutgivning”, det vill säga att ett stift, en kyrklig organisation, en stiftelse, vill ge ut en bok och frågar om vi kan hjälpa till. Under denna rubrik får vi väl också räkna vänböcker till professorer, årsböcker och böcker om olika jubileer.

På det praktiska planet börjar det hända mycket. Redan 1994 flyttar förlaget fyra meter från tomtgränsen! Vi bor granne med Skellefteå Domsaga och en låg byggnad alldeles bredvid oss

¹⁸ Jo, han kallades så och det visade sig vara helt sant.

¹⁹ År 2021 gav Norma till exempel ut boken *Batterifabriken, Skellefteå och resan mot framtidslandet*. Här i Skellefteå händer det stora ting.

blir ledig. Förlaget flyttar allt, lager och kontor, till 192 fräscha kvadratmeter.

Arbetsförmedlingen frågar om förlaget kan ta in två arbetslösa, en av dem med en funktionsnedsättning. Under ett par år fungerar det fint och förlaget får hjälp med fakturering och packning av böcker. Ungefär samtidigt visar det sig att äldste sonen Magnus, student i Umeå inom humaniora, vill pröva på det han tycker är intressant och spännande: att formge böcker. Det visar sig inte vara så dumt. Magnus fortsätter studierna med en fil kand och läser också förlagskunskap och formgivning. Under hela tiden formger han fler och fler böcker, snart nog med heltid på Artos, med kontor i Stockholm där han bor. Han och olika konstellationer av syskon följer med på bokmässan och lär känna våra författare, översättare med flera viktiga personer i branschen. Under ett par år är Magnus frilansare med eget AB och formger böcker åt Verbum, Veritas, Libris och naturligtvis Artos.

Expansionen av utgivningen gör det ohållbart att sköta lagerhållning och distributionen från Skellefteå, och efter att ha använt olika distributörer under några år, landar vi på Förlagssystem i Falun. Kontoret flyttar tillbaka till villan.

Om någon enskild titel ska nämnas nu (2006) är det *Ett år med Jesus*, av Göran Skytte och Bo Brander. Det blev en dundersuccé, med flera nytryck och vår enskilt största ekonomiska framgång. Arbetet med manuset och texten hade varit synnerligen stimulerande, gemenskapen med Bo och Göran något utöver det vanliga. Men kikar man på sidan fyra i *Ett år med Jesus*, ser man: Omslag och grafisk form, Benjamin Åkerlund. Jo, också Benjamin hade intresserat sig för formgivning och lärt sig den långa vägen med massor av timmar med Photoshop och andra program under sena 1990-talet. Bild var hans huvudintresse och begåvning. År 2000 sommarjobbade Benjamin på förlaget och gjorde sitt första omslag. Efter studier i Stockholm arbetade han 2003 som grafisk formgivare åt Artos på samma kontor som broder Magnus för att 2004 återvända till Skellefteå och arbeta på förlaget här.

Per Beskow hade ju varit förlagets redaktör, inspiratör, översättare och nära vän i decennier²⁰ men hans krafter började avta. Vi behövde allt oftare hyra in redaktörer och korrekturläsare och förlaget behöver samtalspartners. En som i början, kring 2007, bara

²⁰ Per och jag talades vid på telefon varje vardag, jo, varje, ibland också på lördagar.

”hjälp till” gjorde sig alltmer oumbärlig, och i april 2011 anställdes Gunnel Järnland på halvtid som redaktör. Vi hade lärt känna varandra på en sommarkurs på Nya Slottet Bjärkasäby redan 1997. Det visade sig att vi hade en djup samsyn om vad som var viktigt på det inre livets väg och vänskap uppstod. Kring år 2011 anställdes också Mikael Löwegren som teologiskt bollplank till förlaget på en kvarts heltid under några år. År 2014 fyllde jag 65 och vi började fundera på ett generationsskifte. Redan 2005, efter att ha läst en fil kand i idéhistoria i Umeå, började Frida, vår äldsta dotter, i förlaget under ett år. 2006 ville hon prova något annat och arbetade i olika företag några år. Men inför samtalen om generationsskiftet vände vi oss till Frida och frågade om hon skulle kunna tänka sig att återkomma till förlaget. Utan Fridas energi och kunskaper i administration och marknad hade den nya strukturen i förlaget inte fungerat. Sedan vi talat oss samman och hyrt en god vän som var revisor kunde vi så genomföra ett generationsskifte där Magnus, Frida och Benjamin blev ägare till förlaget och jag stannade kvar som senior rådgivare. Det har visat sig att samarbetet fungerar utmärkt. Gunnel bor i Rimforsa, Magnus i Stockholm och jag håller till hemma medan Frida och Benjamin har kontor på stan i Skellefteå. Genom dagens makalösa datakommunikation kan vi träffas två gånger i veckan på Skype och två gånger per år *in real life*.

*

Så vad är då ärendet med förlaget i dag och vad kan det tänkas bli av Artos & Norma bokförlag i framtiden? Även om förlagsverksamheten för mig varit ett tydligt kall så är vad gäller teologin och hållningen till den kristna tron riktningen den samma som den alltid varit. Enkelt uttryckt: Sanningen finns i helheten inte i det partikulära. Tidigare skojade vi och sa: ”Bara inte liberalteologi.” Det var lite onyanserat, men med andra ord: det som står ensamt utanför den allmänna trostraditionen och inte ”värmer” hjärta och sinne blir inte någon flygande fågel på Artos. Bokläsandet, i alla fall av teologi och det som förr kallades uppbyggelselitteratur är i starkt avtagande inom Svenska kyrkan av vad vi kan bedöma i vår statistik. Men det kompenseras av att fler frikyrkliga upptäcker glädjen i den allmänliga tron. Främst genom invandringen växer den katolska och de ortodoxa kyrkorna och våra böcker har naturligtvis sin plats där, särskilt de syriska ortodoxa församlingarna har god aptit

på våra översättningar av kyrkofäderna. Icke så få av våra medarbetare är katoliker och ortodoxa.

Naturligtvis har förlaget förändrats genom åren – till det yttre. Vi har professionaliserats och följer tidens utveckling i hantering av distribution, ekonomi, marknadsföring, datorisering. Men konstigt nog gäller andra förlags utveckling inte riktigt vår – våra gamla böcker slutar aldrig att sälja, kyrkofäderna, mystikerna, andra klassiker . . . Vi trycker nytt i mindre upplagor hela tiden. Kanske öppnas nya områden i gränslandet mellan kyrka och samhälle där Artos & Norma finner ämnen att bearbeta.

Artos gav ut sin första bok 1978 och är sedan länge ett av de största förlagen i Sverige när det gäller utgivningen av antal titlar inom teologin per år. Den historia som förlaget haft hade inte kunnat hända om vi startat till exempel 1958. Då var vårt lands andliga mentalitet fortfarande solitt luthersk. På modern svenska heter det att förlaget hade bra timing. Samtidigt har den spiritualitet som återfinns i den tidiga och medeltida kyrkan och längre fram, i öst och i väst, tagit position i det allmänna fromhetslivet i vårt land²¹ och förlaget har utan tvekan dragit stor nytta av den – och kanske också bidragit till den.

Under åren har förlaget några gånger uppmärksammats²² och det tackar vi för men den glansen bleknar mot glädjen att återkommande få läsa ett starkt manus och sedan ha möjlighet att låta trycka det och ge många andra tillfälle att ta del av det. Samma glädje är att ha fått lära känna så många människor, av vilka flera blivit nära vänner.

Till sist några exempel på de senaste årens utgivning och författare. Det är ju i berättelsen om de fysiska böckerna som kommer ut som man känner den glädje som hela tiden porlar i ett förlag. Johannes Sandgren, Taizébroder (Sv kyrkan) boende i Bangladesh, arbetade ett drygt decennium flitigt för förlaget och översatte bland annat Cléments *Källor*, skrev flera böcker och översatte texter till tidskriften *Theologia*.²³ Sr Sofie Hamring OP har med sina fyra

²¹ Se *Doften av rykande veckor*, Artos, 2016, s 389–421.

²² Svenska Akademien delade i april 1991 ut Karin Gierows pris för hängiven bildningsverksamhet och 2015 kallades jag på grund av arbetet i förlaget av teologiska fakulteten i Lund till hedersdoktor.

²³ Finns nu fritt att ladda ner från Artos hemsida under rubriken: Om förlaget och Den kristna kyrkans tro.

böcker nått en stor publik, Fredrik Heiding SJ, författare, översättare på förlaget har också blivit en rådgivare. John Sjögrens essäböcker, Elisabeth Löfstrands översättningar från ryskan, Patrik Hagmans trilogi – jag borde nämna så många fler.